

Znanstveni skup

Zdravstvo i socijalna zbivanja u Prvom svjetskom ratu

Program i sažetci

Zagreb, 20. studeni 2014. godine

www.unicath.hr

HRVATSKO
KATOLIČKO
SVEUČILIŠTE
ZAGREB
UNIVERSITAS
STUDIORUM
CATHOLICA
CROATICA
ZAGRABIA

Fotografija na naslovnici: The Guardian
Interim Archives/ Archive Photos

Znanstveni skup

Zdravstvo i socijalna zbivanja u Prvom svjetskom ratu

14:00

Prof. dr. sc. Željko Tanjić,
rektor Hrvatskog katoličkog sveučilišta:
Pozdravna riječ

Izv. prof. dr. sc. Ines Sabotič,
v.d. Pročelnica Odjela za povijest HKS-a
Pozdravna riječ

14:10 - 14:30

Doc. dr. sc. Ivan Bulić, HKS:
Prvi svjetski rat-granica epoha i za hrvatski narod

14:30 - 14:50

Prof. dr. sc. Snježana Paušek Baždar, HAZU:
Otrovni plinovi i kemijski rat

14:50 - 16:10

Prof. dr. sc. Željko Dugac, HAZU:
Javnozdravstveni i socijalni problemi za vrijeme
Prvog svjetskog rata u gradu Zagrebu

16:10 - 16:30

Pauza

16:30 - 16:50

Izv. prof. dr. sc. Dubravko Habek,
HKS/Klinička bolnica Sveti Duh:
Ratna kirurgija u Prvom svjetskom ratu

16:50 - 17:10

Prim. dr. sc. Rajko Fureš,
Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku:
Bolnice Crvenoga križa u Hrvatskoj u
Prvom svjetskom ratu

17:10 - 17:45

Rasprava

Doc. dr. sc. Ivan Bulić

Hrvatsko katoličko sveučilište

Odjel za povijest

ivan.bulic@unicath.hr

Prvi svjetski rat-granica epoha i za hrvatski narod

Promišljati o Prvom svjetskom ratu, njegovim uzrocima, događajima i posljedicama, moguće je u skladu s njegovim općim karakterom, karakterom u vezi s posebnostima koje je taj rat prouzročio na hrvatskoj, evropskoj i svjetskoj razini. Jedan od osnovnih postulata vojne strategije predviđa da se u ratnim uvjetima koriste sva sredstva kojima država raspolaže. Time rat izaziva sveopću državnu zauzetost, ne samo vojnih nego i civilnih, kako djelatnih tako i pričuvnih sredstava.

Ta ocjena posebno dolazi do izražaja temeljem spoznaja da su u Prvom svjetskom ratu prvi put u povijesti ratovanja upotrebljena oružja prilagođena masovnijem ratovanju koja su uzrokovale pogibije velikih razmjera. Dakako, tako složenim i dijelom neplaniranim uvjetima te sukladno njihovu intenzitetu bilo je nužno prilagoditi sve kapacitete koje su zaraćene države bile u stanju upotrijebiti.

U skladu s navedenim, riječ je o intelektualnim i gospodarskim stečevinama s kojima su raspolagale. Kako bi se obrazložila navedena tvrdnja, dobro je skrenuti pozornost na određene posebnosti koje su evoluirale upravo tijekom Prvog svjetskog rata. Budući da ih je mnogo, dobro je spomenuti samo važnije poput razvoja medicinske znanosti u teorijskom te poglavito u praktičnom kontekstu. I vojna cenzura se institucionalizirala upravo u vezi s karakterom Prvog svjetskog rata.

U tom kontekstu je Prvi svjetski rat predstavljao trenutak zaokreta i početak novog razdoblja obilježenog snažnim „ulaskom“ države u svijet komunikacija. Kada znamo da se fotografija etablirala kao medij tek u tome razdoblju, to nam je jasnije da su se upravo tada u potpunosti potvrdili instrumenti za masovno političko, ideološko i sigurnosno djelovanje.

1918. Američki vojnik postavlja kameru u rovu ispunjenom vodom
Hulton Archive/Getty Images

Istodobno je Prvi svjetski rat do te mjere utjecao i na hrvatski nacionalni i etnički prostor da s pravom tvrdimo kako je rezultatom Prvog svjetskog rata Hrvatska prešla iz srednjoeuropskog civilizacijskog kruga u balkanski geopolitički kontekst.

Rat je intenzivirao prethodne društvene i političke procese, a rezultat je ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom, sa Srbijom s kojom Hrvatska dotad nikada u svojoj povijesti nije bila ni u kakvom državnompravnom obliku.

Unatoč posebnom učinku fraze da „povijest pišu pobjednici“, sto godina poslije u prigodi smo se zapitati koliko je ostvarenje te fraze moguće te ostvaruje li se ona u svojoj punini. Ne možemo se s time složiti jer smo više puta spoznali da unatoč upotrebljenoj sili i njezinoj dugotrajnosti u konačnici svoj sud daje historiografija.

U skladu s time je i hrvatska historiografija konačno obratila pozornost na značaj uzroka i posljedica Prvog svjetskog rata. Nestalo je državnompravnog okvira obilježenog dvjema Jugoslavijama. Završeno je razdoblje kada su historiografiji ideologija i politika određivali sadržaje. Mnogi su se nadali i nastojali kako će povijest prekriti spoznaje o uzrocima i mogućim drukčijim rješenjima. Međutim, povijest niti prekriva niti zataškava jer ima poseban instrumentarij – historiografiju.

Prof. dr. sc. Snježana Paušek-Baždar

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Upraviteljica Odsjeka za povijest prirodnih i matematičkih znanosti

spbazdar@hazu.hr

Otrovni plinovi i kemijski rat

Kemijski otrovi u plinskom obliku prvi put su korišteni u Prvom svjetskom ratu. To su učinili Nijemci 22. travnja 1915. godine na ratištu kod grada Ypra na sjeverozapadu Belgije. Zrakom su poletjele boce s 180 tona klora, a nastali oblak žute boje u promjeru od šest kilometara bio je početak užasa. E. P. Fischer je u vezi s tim događajem izjavio: „Tada je znanost prvi put stala u službu uništenja ljudskih života.“

Prvi znanstvenik koji je svoje znanje kemije stavio u službu ratne vještine bio je njemački kemičar židovskog porijekla **Fritz Haber**. On je već 1910. godine načinio jedan od najvažnijih tehnoloških izuma 20. stoljeća. Uspio je sintetizirati amonijak iz elementarnog vodika i dušika iz zraka te nakon toga dobiti dušikove spojeve. To otkriće je popularno nazvano „kruh iz zraka“, jer je njime omogućena prehrana gotovo polovice svjetske populacije. Tako je prvo Haberovo otkriće donijelo veliku dobrobit čovječanstvu. No, isti taj učenjak je četiri godine kasnije načinio molekulske preduvjete potrebne za korištenje i skladištenje klora u ratne svrhe. Zbog toga su Habera nazvali „ocem kemijskog ratovanja“. Bizaran podatak je taj da je nakon završetka rata 1918. godine upravo on dobio Nobelovu nagradu, što je izazvalo silne proteste u Europi i rasprave o moralnom profilu i ljudskim vrednotama znanstvenika. Znanstvena zajednica se pitala kako je moguće mjeriti čovjeka koji je najprije priskrbio opstojnost, a potom uništenje ogromnog broja ljudskih života? Unatoč Haškoj konvenciji i Ženevskom protokolu o zabrani otrova i otrovnog oružja u ratu, gotovo sve europske države tada traže sposobne kemičare za rad na pripravi otrovnih plinova. Klor se miješa uglavnom s fosgenom, iperitom i klorpirkinom, a koristile su ga, pored njemačke, francuska i britanska vojska na zapadnom ratištu 1917. godine.

Nakon Prvog svjetskog rata i dalje se radi na proizvodnji i skladištenju otrovnih plinova, s ciljem pripreme za buduće ratove, a pod krinkom njihova korištenja za dezinfekciju i uništavanje zaraznih štetočina. U tu svrhu grade se brojni laboratoriji i tvornice u čitavom svijetu.

Fritz Haber

U Hrvatskoj i u bivšoj Jugoslaviji najviše se na tom području istaknuo **Svetozar Varićak** (Osijek, 1894. – Beograd, 1932.) kemičar, najstariji od četvero sinova poznatog matematičara akademika Vladimira Varićaka. U prvim dvama desetljećima 20. stoljeća on je studirao na Politehnici u Zürichu, doktorirao već s dvadeset i tri godine kod Gustava Janečka u Zagrebu 1917. godine i istaknuo se na području hrvatske kemije pokretanjem prvog kemijskog časopisa *Revue Chimique* 1921. godine, kemijske tvrtke Kemazon 1922. godine te utemeljenjem Udruženja jugoslavenskih hemičara 1923. godine. Kada je 1925. godine u Beogradu osnovan Laboratorij zemaljske hemijske straže, pokrenut je časopis *Zemaljska hemijska straža* (1927.). Uredništvo časopisa bilo je u Zagrebu na Peščenici, a glavni urednik i autor većine članaka bio je Svetozar Varićak. U tim je člancima izlagao farmakološka svojstva otrovnih plinova i načine kemijskog ratovanja. No, također su tu bili i članci o zaštiti od trovanja plinovima. Po uzoru na izložbu *Zemaljske hemijske straže* u Beogradu, Varićak je priredio sličnu izložbu u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu dana 10. srpnja 1927. godine. Također se zalagao i za utemeljenje Laboratorija *Zemaljske hemijske straže* i u Zagrebu, ali u tome nije uspio. Stoga je 1928. godine prešao u Vojno-tehnički institut u Kruševcu, a potom 1931. godine u specijalizirani kemijski zavod Obilićevo u Kragujevcu, gdje je radio sve dok se nije razbolio od sarkoma na nozi. Prevezen je na liječenje u Beograd, u kojem je prerano umro – već u trideset i osmoj godini života.

Prof. dr. sc. Željko Dugac

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Odsjek za povijest prirodnih i matematičkih znanosti

dugaczeljko@gmail.com

Boris Kukić, prof.

doktorand

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

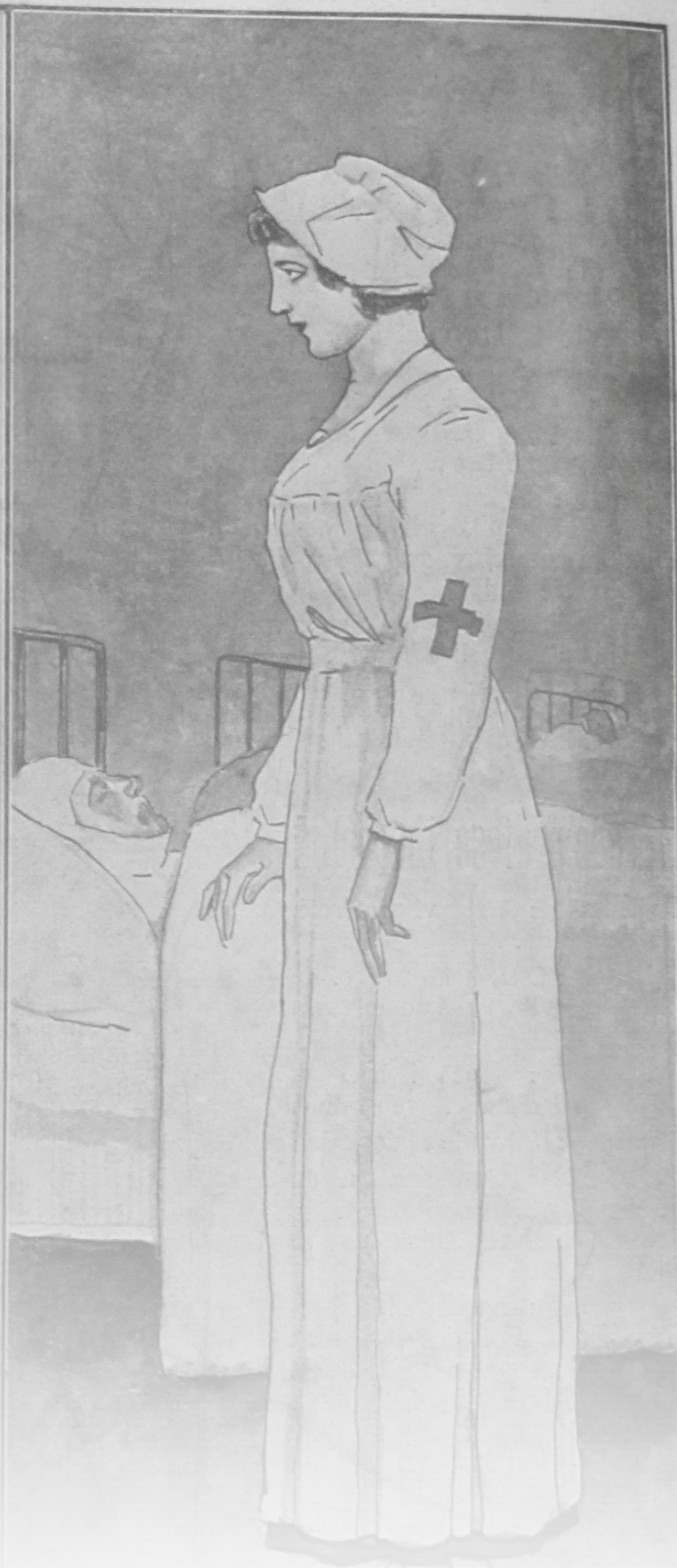
boriskukic@gmail.com

Javno zdravstveni i socijalni problemi za vrijeme Prvog svjetskog rata u gradu Zagrebu

Medicina je Prvi svjetski rat dočekala osnažena brojnim otkrićima koja su se zaredala u drugoj polovici 19. i prvom desetljeću 20. stoljeća. Za javno su zdravstvo posebice bila značajna ona koja su se vezala uz bakteriologiju i mikrobiologiju. No, iako su otkriveni uzročnici brojnih zaraznih bolesti, još uvijek nisu bili otkriveni specifični lijekovi. Revoluciono je bilo otkriće **Paula Erlicha** koji je uspio sintetizirati specifičan lijek protiv sifilisa 1911. (1909.) godine. Njegovo će otkriće svakako utjecati na javno zdravstvo ali i postaviti smjernice za buduća istraživanja i sintezu specifičnih lijekova koji će se kasnije koristiti u masovnom suzbijanju zaraznih bolesti. Javno je zdravstvo Prvi svjetski rat dočekalo oslanjajući se prije svega na bakteriološke i mikrobiološke koncepte o putovima širenja zaraznih bolesti te iz 19. stoljeća naslijeđene koncepte o važnosti higijenske infrastrukture, zdravstvenog nadzora, posebice živežnih namirnica, vode i prostora za život, te ograničenih, tada mogućih mjera preventivnog cijepljenja. U to se doba javno zdravstvo još uvijek ne sagledava kroz koncepte socijalne medicine te međusobnih odnosa ekonomskih, higijenskih i zdravstvenih čimbenika. Javno zdravstvene i socijalne mjere provode se uglavnom kroz državna nadležstva, a profesionalne i stručne preventivne i socijalno medicinske ustanove uglavnom još ne postoje, ako izuzmemo laboratorije za produkciju imunoloških preparata te kontrolu namirnica i vode.

U radu će se prikazati javno zdravstveni i socijalni problemi koji su se javili u gradu Zagrebu za vrijeme Prvog svjetskog rata. Javno zdravstveni problemi prije svega su se odnosili na potrebu da se u Zagrebu kao velikom urbanom središtu i za vrijeme ratnih zbivanja, koja doduše nisu doticala sam grad ali su se odražavala na njega, osiguraju sve mjere javno zdravstvenog sustava kako bi grad i dalje mogao funkcionirati bez ikakvih prijetnji za zdravlje pučanstva te osigurati djelovanje zdravstvene službe.

KARNEVAL

Budući da su određeni bolnički resursi, a jednako tako i pojedini prostori u gradu, koji su prvotno služili u civilne svrhe, dodijeljeni vojno-sanitetskim potrebama, u gradu se trebala osigurati nesmetana organizacija javno-zdravstvene, ali i općenito zdravstvene službe. I dok su se javno-zdravstveni problemi rješavali na razini službene zdravstvene politike grada i pripadajućih vojnih nadležstava, socijalni su se problemi u gradu prije svega tretirali kroz različite civilne udruge i društva građana te su bili u znatnoj mjeri povezani uz humanitarni rad i dobročinstva.

Izv. prof. dr. sc. Dubravko Habek

Hrvatsko katoličko sveučilište/

Klinička bolnica Sveti Duh

dubravko.habek@os.t-com.hr

Ratna kirurgija u Prvom svjetskom ratu

Sanitetska služba u Prvom svjetskom ratu značajno je promijenila dotadašnje postupke u ratnoj medicini i ratnoj kirurgiji temeljem revolucionarnih spoznaja u razvoju medicine koja su se zbilila tijekom nekoliko desetljeća prije početka rata. To su: uvođenje aseptičnog i antiseptičnoga rada (karbolovina, sofol, jod; sterilizacija i dezinfekcija operacijskoga polja i rublja, zavojnoga materijala; priprema operacijskoga polja i operacijskog tima), opće inhalacijske anestezije (narkoze eterom i kloroformom) lokalne i regionalne spinalne anestezije, uvođenje transfuzija i infuzija, novih oblika šivaćega materijala, poboljšanja operacijskih tehnika. Te će metode tako promijeniti ratnu kiruršku doktrinu koja je stoljećima prije uvođenja tih metoda zapravo bila slična.

Aseptični i antiseptični rad smanjit će značajno pobol i pomor od infekcija; opća, regionalna i lokalna anestezija te infuzije i transfuzije omogućit će operacijske zahvate u koje se prije nije moglo upuštati. Tako su ratne rane prsišta ili trbušnih organa prepuštane sudbinskom tijeku; iskrvarenju, infekciji ili, ako su ozljede bile manje, spontanom izlječenju, što je bila rijetkost. Otvaranje trbušnih šupljina (laparotomija) s revizijom ratnih rana trbušnih organa, postavljanje drenova u prsištu te otvaranje lubanja (kraniotomija) kod strijelnih ozljeda značajno će smanjiti pobol i pomor ranjenika. Liječenje hemoragičnoga i/ili traumatskog šoka započinjat će na samoj bojišnici gdje je u tzv. pomoćistima već mogla biti postavljena infuzija (tzv. hipoderma), napravljeno zaustavljanje krvarenja (hemostaza), ordinirana analgezija (morfij) te imobilizacija udova.

Broj amputacija kao jedinoga zahvata kod strijelnih ili eksplozivnih rana udova značajno je smanjen, a time i broj trajnih invalida. Uvedene su obrade rana s nešivanjem, hemostazom, repozicijom prijeloma te imobilizacijama i ekstenzijama kako bi oštećena kost mogla zacijeliti, a meka tkiva zarasti uz sterilna previjanja jodom i peruvijanskim balzomom, bez amputacija. Tako je upravo u Velikom ratu, na bojišnicama, hrvatski kirurg **prim. dr. Vatroslav Florschütz** uveo metodu ekstenzijske trakcije liječenja kostoloma koja će se uporabljivati u ratnoj i mirnodopskoj kirurgiji, kao i upuštanje u laparotomije na samim bojišnicama u minimalnim uvjetima.

Danas nazivani „ešalonski tip“ zbrinjavanja ranjenika na bojišnici i pozadini zapravo se temelji na iskustvima i promjenom doktrine u Velikome ratu. U postrojbi (npr. vodu ili satniji) postojao je vojni bolničar koji je pružao prvu pomoć te ranjenika evakuirao u tzv. pomoćište (sanitetska stanica uz samu bojišnicu), gdje je postojao liječnik s pomoćnicima koji je zbrinjavao ozljedu, zaustavljao krvarenje, ordinirao injekcije analgetika, davao infuzije te imobilizirao oštećeni ud. Teške bolesnike upućivalo se dalje u tzv. povijališta, sanitetske stanice gdje je postojao kirurg, što su zapravo bile pokretne ili stacionarne ratne poljske bolnice sa stacionarom za operirane ranjenike. Tamo su se obavljale hitne i neodgodive operacije i reanimacija ranjenika. To su bile prave ratne bolnice. Ostali ranjenici i bolesni bili bi premješteni u stacionarne postojeće bolnice u pozadini bojišnice gdje se nastavljalo s liječenjem. Te su bolnice tijekom rata postajale tzv. pričuvnim bolnicama. U velikim gradovima, daleko od bojišnica, tamošnje civilne bolnice pretvarane su u vojne bolnice i oporavilišta ranjenika i bolesnika koji su se dopremali s bojišnica velikim transportima vlakom.

Od Velikog rata nadalje tu će ratnu kiruršku doktrinu upotpuniti samo uporaba antibiotika i antitetanička profilaksa, koja će se uvesti između dvaju velikih svjetskih ratova. No, valja naglasiti da je tijekom Prvog svjetskog rata ukupan pomor na samoj bojišnici bio golem zbog trenutnih smrti uzrokovanih eksplozivnim ili strijelnim ratnim ranama, rovovskim načinom ratovanja, prije ikakve mogućnosti pružanja prve medicinske pomoći.

Prim.dr.sc. Rajko Fureš, dr.med.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku Medicinski fakultet u Osijeku

Odjel ginekologije i porodništva Opće Bolnice Zabok

rajko.fures@kr.t-com-hr

Bolnice Crvenog križa u Hrvatskoj u Prvom svjetskom ratu

Ovaj rad obrađuje problematiku bolnica Crvenog križa u Hrvatskoj u Prvom svjetskom ratu, s posebnim osvrtom na ratne vojne bolnice Crvenog križa koje su djelovale u Krapini i Bjelovaru. Samo 20. stoljeća bilo je stoljeće velikih svjetskih ratova, a Prvi svjetski rat bio je daleko krvaviji od Drugog svjetskog rata kao i svih drugih ratova u povijesti čovječanstva, uz uporabu oružja koja do tada nisu bila primjenjivana. S obzirom na to, u kliničkoj praksi javlja se i čitav niz ratnih ozljeda s kojima se medicinska struka kao ni ratni sanitet do tada nisu susretali, a što je iziskivalo stvaranja novih smjernica i doktrina, kako bi se odgovorilo na novonastale izazove. Upravo zbog toga uz milijunske ljudske žrtve, koje je Prvi svjetski rat za sobom baštinio, u naslijeđe je ostavio i velik broj ranjenika te invalida. Iskustva ratnih bolnica diljem Austro-Ugarske Monarhije najbolje govore o tom vidu ratnih strahota, kao i problematici koja se javljala uz ratne ozljede, ranjavanja i druge bolesti.

U trenutku izbijanja Prvog svjetskog rata Crveni križ u Hrvatskoj imao je pedeset podružnica, a poseban značaj dobiva i temeljem carske odluke kojom se skrb za ranjene i bolesne vojnike prenosi isključivo na nadležnost Crvenog križa. Ubrzo se diljem Austro-Ugarske Monarhije, pa tako i na području Hrvatske, utemeljuju ratne vojne bolnice Crvenog križa, kako bi mogle izvršavati prije spomenute carske odredbe. Vrlo brzo u Hrvatskoj se organizira rad trideset i pet bolnica Crvenog križa za prihvrat onih kojima je trebalo ukazati pomoć, s obzirom na okolnosti i zbivanja koja su se nametnula tijekom trajanja Prvog svjetskog rata.

Krapinska bolnica Crvenog križa za vrijeme Prvog svjetskog rata djelovala je od 1914. do 1918. godine, a vodio ju je dr. Mirko Crkvenac, krapinski liječnik i svestrani društveni radnik, koji je rođen u Čazmi dana 8. veljače 1860. godine, a prije dolaska u Hrvatsko zagorje radio je u Bjelovaru. Dr. Crkvenac je za vrijeme Prvog svjetskog rata od 1914. do 1918. godine bio voditelj i organizator vojne bolnice Crvenog križa, koja pak djeluje u Krapini zahvaljujući pomoći općina i građana. U djelovanju Krapinske bolnice ističe se skrb o civilnim i vojnim žrtvama Prvog svjetskog rata, gdje dr. Crkvenac daje sve od sebe, angažirajući se uz potporu ljudi dobre volje ali i lokalne zajednice predvođene tadašnjim krapinskim gradonačelnikom Vilibaldom Slugom. U svojem životu dr. Crkvenac bio je aktivan u Društvu Crvenog križa, DVD-a te u Hrvatskom sokolu u Krapini, a do njegova zatvaranja vodio je i nadaleko poznato Kneippovo lječilište u Krapini. Svoj životni put završava u Krapini 18. studenoga 1936. godine.

Osoblje Bolnice Crvenog križa u Krapini

Što se tiče ratne bolnice Crvenog križa u Bjelovaru, moramo napomenuti da je u Bjelovaru već u kolovozu 1914. godine započeo tečaj za bolničarke u bolnici Crvenoga križa, koji se nastavio do 13. lipnja 1915. godine. Tečaj su vodili županijski fizik dr. Vilim pl. Pečić i bjelovarski gradski fizik dr. Herman Fischer, a tako izučene bolničarke sa završenim tečajem mogle su raditi u gradskim vojnim bolnicama i vojnim bolnicama na bojnopolju prema tadašnjim uredbama. U Bjelovaru su djelovale u vrijeme Prvog svjetskog rata tri pričuvne vojne bolnice: Vojna bolnica, bolnica Crvenoga križa i pričuvna bolnica u Gimnaziji. Pritom je vojna pričuvna bolnica u bjelovarskoj Gimnaziji djelovala do svibnja 1916. godine, a bolnica Crvenoga križa u Sokolskom domu do 1918. godine. Bjelovarska vojna bolnica nosila je tijekom Velikoga rata naziv: *k. u. k. Stablen Reservespital in Belovar No. 63*. Brojni bjelovarski liječnici mobilizirani na bojišnice dobivali su priznanja, kolajne i odličja od zapovjednika pukovnija pa sve do Njegova Veličanstva cara i kralja Franje Josipa, što redovito izvještavaju novine koje ih i javno pohvaljuju. Od poznatih 175 liječnika 16. pukovnije od 1871. do 1919. godine tijekom Velikoga rata više od stotinu njih obavljalo je službu u bolnici tijekom samoga rata. Pritom se u bjelovarskim tjednicima redovito oglašavala smrt svakog poginulog pripadnika 16. pukovnije kao i vrijeme njihovih pogreba, ukoliko je poginuli dopremljen u Bjelovar ili u okolna sela.

Sigurno je da su tijekom Prvog svjetskog rata ratne bolnice Crvenog križa diljem Austro-Ugarske Monarhije, pa tako i na području Hrvatske, odigrale značajnu ulogu u skrbi za civilne i vojne žrtve rata. Primjeri Krapine i Bjelovara najbolji su prilog zavidnog stupnja organizacije, humanosti i skrbi za najpotrebitije, te su s jedne strane opomena na besmisao dotad neviđenih ratnih stradanja, a s druge strane najbolje govore o snazi hrvatskog naroda i ljubavi prema bližnjima, koja se uvijek u najtežim trenucima potvrđivala.

Organizator:
Hrvatsko katoličko sveučilište
Odjel za povijest

Organizacijski odbor:
izv. prof. dr. sc. Dubravko Habek
izv. prof. dr. sc. Ines Sabotič
Suzana Obrovac Lipar, prof.

Dizajn i grafička priprema:
Suzana Obrovac Lipar, prof.

Zagreb, 20. studeni 2014. godine

HRVATSKO
KATOLIČKO
SVEUČILIŠTE
ZAGREB
UNIVERSITAS
STUDIORUM
CATHOLICA
CROATICA
ZAGRABIA